

men och splittringen i två storloger. I stället visar han tydligt hur sociala, ekonomiska och politiska förändringar kunde samspela i betydligt mer komplexa orsakssamband.

Marcus Willén

Céline Borello, *Du Désert au Royaume: Parole publique et écriture protestante (1765–1788)*. Édition critique du *Vieux Cévenol* et de sermons de Rabaut Saint-Étienne. Avec une préface de Philippe Joutard (Honoré Champion: Paris, 2013). 398 s.

”Öknen”, *le Désert*, var en generell beteckning på ödsliga platser, grottor, skogar eller öppna hedlandskap, gärna kringgårdade av svårforcerade berg, dit Frankrikes protestanter sökte sig för att fira gudstjänst under den sekellånga, inre och yttre exil som drabbade dem till följd av återkallandet av ediktet i Nantes, 1685. Många av dessa protestanter – de gick som bekant också under namn som kalvinister, hugenotter eller anhängare av *la religion dite réformée* (R.D.R.), den ”så kallade” reformerta tron – gick i regelrätt landsflykt, ofta benämnd *le Refuge*, till tyska städer och furstendömen och till länder som Schweiz, Förenade Nederländerna, England och Amerika, i någon mån de skandinaviska länderna och även Ryssland. Men den stora massan stannade kvar i hemlandet och sökte sig då gärna till de sydliga landsändarna, som på grund av sina topografiska förhållanden och sin glesa befolkning erbjöd tryggare gömställen än slättlandet i norr. Citadellet i Montpellier, byggt på order av Ludvig XIV, tillkom inte främst för att möta en yttre fiende utan som ett värn mot tänkbara uppror bland stadens talrika protestanter!

Men inte ens ”öknen” var en säker plats. De som där överraskades av kungens trupper, de ökända dragonerna, utsattes för stränga re-

pressalier, fängelse eller förvisning, och deras präster straffades ännu hårdare, med döden eller galärerna. Ordet ”öken” blev med sina uppenbara bibliska konnotationer en närliggande metafor för de reformertas hårda livsbetingelser. För eftervärlden är innebörden av ordet dock snarast historisk: det syftar på den långa period av förföljelse som i sin tur genererade grymma, ständigt på nytt uppblossande lokala inbördeskrig, vilka kulminerade med *la guerre des Camisards*, ”vitskjortornas krig” (1704–1707).

För de makthavande var varje avfall från den rätta, katolska tron en religiös men i ännu högre grad en politisk provokation. Det ansågs hota den nationella sammanhållningen och identiteten. Saken blev inte bättre av att protestantismen särskilt appellerade till läs- och skrivkunniga personer med för tiden kvalificerad utbildning inom både handens och pennans yrken, personer som själva ville läsa sin Bibel och inte lät sig nöja med kyrkans tolkning av de heliga texterna. Förföljelserna av denna elit innebar en nationell katastrof och en omfattande dränering av Frankrikes mänskliga och ekonomiska resurser.

En minnesplats från denna mörka tid, som i dag är en fredlig idyll, är det så kallade *Mas soubeyran*, på franska *la Maison supérieure* eller *la Maison située en haut*, ”det högt belägna huset”, med dess *Musée du désert*, i bergsmassivet Cevenerna, inte långt från den franska protestantismens högborg, Nîmes. I denna imposanta gårdsanläggning bodde på sin tid den mest kände och inflytelserike av den reformerta rörelsens ledare, Jean Laporte. Varje år firas där, första söndagen i september, en minnesdag, dit cirka 20 000 deltagare brukar söka sig. Bland återkommande högtidstalare i senare tid kan nämnas den protestantiske författaren, historikern och motståndsmannen från Andra världskriget André Chamson. Bland de historiska ledarna för ”vitskjortorna” fanns närmast gammaltestamentliga profetgestalter som Jean Cavalier och Pierre Laporte, kallad Rolland,

liksom predikanter som Antoine Court och den här aktuelle Paul Rabaut.

Även om denna symbolladdade plats återfinns i hjärtat av det som i dag ofta kallas *l'Occitanie* och bär ett occitanskt namn, så finns det ingen speciell koppling mellan de sydfranska målen och den protestantiska rörelsen som sådan. Bibelläsning förutsatte kunskaper i franska språket, eftersom Bibeln endast förelåg i fransk översättning, och protestanterna var därför i regel tvåspråkiga. Ordet *camisa*, varifrån *camisard* är avlett, är dock den occitanska formen av franskans *chemise*, på svenska "skjorta". Det antas åsyfta "camisardernas" vana att gå till angrepp nattetid, iförda en vit skjorta, liknande en nattskjorta, över sin stridsmundering.

Le Vieux Cévenol, "Den gamle från Cevenerna", är en historisk roman och filosofisk berättelse av Jean-Paul Rabaut, kallad Rabaut Saint-Étienne (1743–1793), som trycktes i hemlighet 1788. Boken finns med i en av de sista inventeringar som gjordes över förbjudna böcker i Bastiljen, år 1790. Rabaut var reformert pastor i Nîmes och skrev därför även predikningar. Medan dessa avsåg att förklara Skriften för 12 000 trogna anhängare – antalet invånare i Nîmes var inalles 49 000 – och ge anvisningar om hur den skulle tillämpas i religiöst och moraliskt hänseende, vände sig *Le Vieux Cévenol* till en katolsk publik i syfte att avslöja "absurditeten" och "barbariet" i de lagar som stiftats mot hugenotterna alltsedan 1660-talet. De olika texterna – romanen och predikosamlingen – var alltså avsedda för helt olika auditorier men har här sammanförts i en kritisk utgåva av Céline Borello för att ge en övergripande bild av Rabauts gärning. Mot slutet av 1780-talet bosatte han sig i Paris, där han sökte vinna regeringen för protestantismens sak, understödd av framstående personer som La Fayette och Malesherbes. Han spelade en betydelsefull roll vid utarbetandet av det så kallade Toleransediktet 1787. Rabaut Saint-Étienne var, förutom författare

och förkunnare, deputerad för tredje ståndet vid 1789 års allmänna ståndsriksdag. För eftervärlden är han med säkerhet mera känd som framträdande aktör i Franska revolutionen än som pastor i en förbjuden kyrka, om inte annat så för att han är en av de tre protestantiska präster som figurerar på Davids berömda målning "Eden i bollhuset". Som en av presidenterna i såväl den konstituerande församlingen som konventet och dessutom ledande girondist dömdes han slutligen till döden genom giljotinering. Hans innersta önskan hade kanske inte varit att sluta sig till de revolutionära, men han kom genom omständigheterna att spela två viktiga samhällsförändrande roller i sitt liv, först som reformatorisk förkunnare i "öknen", sedan som reformator av det världsliga kungadömet.

Av 58 bevarade predikningar av Rabaut återges här 15. Den första av dessa, från 1765, andas en rojalistisk konformism i linje med hans hemtrakters trogna försvar av den franska kungamakten, alltsedan medeltidens krig med England. 1600-talets pastorer hade på samma sätt som det katolska prästerskapet underblåst bilden av konungens som "Herrens smorde", "en avbild av det gudomliga". Även Ludvig XIV:s förföljelser kunde i Rabauts tidiga förkunnelse föras på tal utan tecken till någon större indignation. Men redan i en predikan från 1770 påminns kungen om att hans tron vilar på en grund av rättvisa, utan vilken den riskerar att störta samman och tillintetgöras. Efter ytterligare fem år understryker talaren det naturliga samband som råder mellan religionen och lagarna och pläderar för tolerans även gentemot en religion som skiljer sig från furstens egen. Ännu något år senare försvaras en fri religionsutövning som står i fullständig motsatsställning till den absoluta monarkin. Kungens person kritiseras slutligen våldsamt i *Le Vieux Cévenol*. Både predikningarna och romanen återspeglar den gradvis växande acceptans för protestantismen som under de sista åren av *l'Ancien régime* kunde spåras i samhället.

Den har tillskrivits både upplysningsfilosofin och dess plats inom den protestantiska kulturen och den jansenistiska strömningen inom katolicismen.

"Den gamle från Cevennerna" är tydligt inspirerad av Voltaires *Candide* (1759). Rabaut Saint-Étienne har exploaterat det starka genljudet över hela Europa från "vitskjortornas revolt", vars propagandavärde han insåg, trots att han liksom flertalet trosbröder stod helt främmande för denna typ av våldsutbrott. Berättelsen om Ambroise Borély läggs enligt tidens mode i munnen på en engelsk vän till denne, Williams Jesterman, som alltså hör hemma i tankefrihetens förlovade land. Ambroises öde är att utsättas för falska anklagelser och liknar sålunda det som drabbade den olycklige Jean Calas, en emblematisk gestalt för hela den franska protestantismen. Motgångarna hopar sig över vår hjälte, som ändå, tack vare sitt distanserade och lätt ironiska sätt att se på tingen, lyckas vidmakthålla ett fromt och försonligt sinnelag. Författaren låter sin protagonist uppnå den aktningssäva åldern av 103 år, vilket ger honom tillfälle att uppleva flera viktiga etapper i den franska protestantismens historia. Han utsätts i tur och ordning för de beryktade dragonaderna, alltså försök till omvändelse med olika former av våld, familjebandens upplösning och förlust av nära och kära, barnaröv, ekonomiska trakasserier, yrkesförbud, fängelse, förvisning till galärerna och landsflykt. Vore det inte för den tragiska handlingen kunde man också läsa in ett släktskap med Diderots *Jacques le fataliste et son maître* eller den i Sydfrankrike mycket lästa occitanska pikareskromanen *Istòria de Joan-l'an-pres* ("L'histoire de Jean, qu'ils ont pris", ungefär: "Berättelsen om Jean som hamnade i kurrän"; 1756 och 1765) av Jean-Baptiste Fabre, även benämnd abbé Fabre. Fabres antihjälte undergår liknande vidriga öden som Ambroise, men lyckas alltid komma ner på fötterna, vilket återberättas i en anda av underfundig "folkliggheit".

Céline Borello är universitetslektor vid université de Haute Alsace i Mulhouse och redaktör för det hösten 2013 utgivna samlingsverket *Les œuvres protestantes en Europe* (Presses universitaires de Rennes). Dess olika artiklar ifrågasätter den gängse protestantiska föreställningen att "tron allena" leder till frälsning. Om "goda gärningar" inte längre ses som "meriter" för människan så är de, enligt bidragsgivarna, inte för den skull förbjudna utan snarare att betrakta som naturliga utflöden av tron. Tanken är att detta kunde förklara framväxten, under århundradena efter reformationen, av ett ökat medvetande om evangeliets sociala dimension, ett ansvarstagande för medmänniskan som gällde både kropp och själ. Borellos doktorsavhandling, slutligen, bär titeln *Les protestants de Provence au XVIIe siècle* (Champion, 2004) och studerar bland annat hur den valdensiska läran redan under tidigt 1500-tal kom att bli en del av den franska protestantismen.

Sven Björkman

Ida Bull, *Kunnskap – bver etter sin stand og sitt kjønn: utdanning i norske byer på 1700-tallet* (Trondheim: Akademika forlag, 2013). 206 s.

Denne boken omhandler opplæring av barn i norske bysamfunn på 1700-tallet og fram til begynnelsen av 1800-tallet. Spørsmålene som stilles er: Hva skal barn lære? Hvordan skal de lære det? Skal alle barn lære det samme? Hvem bestemte hva de skulle lære? Hvordan eller i hvilken grad påvirket utviklingen innenfor kirke, stat, arbeidsliv, ideologi og kultur det som skjedde innenfor opplæringen av barn?

Professor i historie Ida Bull tar på en fortjenestefull måte sikte på å undersøke skoleutviklingen i byene i et tidsrom som tidligere er lite utforsket. Byskolenes historie har ofte blitt framstilt som biografier for enkeltskoler,